

METİN NEŞRİNİN ANA ESASLARI*

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL**

ÖZ: Bugüne kadar gerek genel olarak metin neşri, gerekse metin neşrinin alt konularında birbirinden değerli pek çok çalışma yapılmış ve yayınlanmıştır. Ne var ki bahis konusu yazıların hemen hepsi metin neşrinin -nüshaların seçimi, soy ağacı çıkarılması, metin tenkidi, metin tamiri vb.- lokal konularını işleyen çalışmalardı. Bu yazıda, -metin tenkidi ana eksen tutulmak kaydıyla- metin neşrinin başlangıcından tamamlanmasına kadar bütün aşamaları ele alınmıştır. Bu yazının hedef kitlesi özellikle yüksek lisans ve / veya doktora düzeyindeki öğrenciler, amacı ise metin neşri ameliyesinin bütün aşamalarında karşılaşılabilecekleri problemlerde onlara kılavuzluk edebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk edebiyatı, metin neşri, metin tenkidi, metin tamiri

Basic Principles of Text Publication

ABSTRACT: To date, a lot of valuable works has been done and published about text publication and sub-topics of text publication. However, all of the papers were local issues of text publication, such as: selection of copies (recession), systematic, textual criticism, text emendation etc. In this paper, from beginning until the completion of all stages of text publication is discussed based on the textual criticism. The target audiences of this paper are especially master and / or doctorate students. The purpose of this paper is to be able to guide to students about problems in all stages of text publication.

Key Words: Classical Turkish literature, text publication, textual criticism, text emendation.

* Bu yazıda, daha önce konuyla ilgili olarak yapılan hiçbir makale veya kitap kaynak ve örnek ittihaz edilmemiştir. Başta kendi çalışmalarımızdaki tecrübeler olmak üzere muhtelif metin neşri çalışmalarında tespit edilen örnekler bu makaleye kaynaklık etmiştir. Bu yazının eleştirel bir amacı da yoktur. Bu sebeple, örnek olarak gösterilen kimi metin alıntılarının orijinleri, yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için gösterilmemiştir. Bunlar, aynı zamanda yazı sonunda “Kaynakça” bulunmamasının da sebepleridir.

** Ahi Evran Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl.

GİRİŞ

Metin neşri, sosyal bilimlerdeki pek çok bilim dalının ilgi alanına giren çok önemli bir konudur. Özellikle de Türk Dili ve Eski Türk Edebiyatı alanında yapılan akademik çalışmaların büyük ekseriyeti metin neşrine dayalıdır. Kütüphanelerimizde yeni harflere çevrilmeyi bekleyen hâlâ yüzlerce ecdat yadigârı varken son zamanlarda yüksek sesle telaffuz edilmeye başlanan, artık metin neşretme işine son verilmesi gerektiğine dair görüşlere itibar edilmesi mümkün değildir. Elbette yayımlanmış metinler üzerinde tahlil ve türlü bakımlardan değerlendirme çalışmaları da yapılabilir ve bir anlam ifade ettiği takdirde bunlar da önemlidir. Ne var ki edebiyat tarihimizin hakkıyla yazılabilmesi için metin neşri konusunda daha kat edilecek çok mesafe vardır.

Metin neşrinin bu önemine rağmen ülkemizde yapılan metin neşri çalışmalarına genel olarak bakıldığında bir bilimsel çalışmada bulunması zarurî olan ayrıntıları uygulamak şöyle dursun, çoğunun sağlıklı bir transkripsiyondan bile uzak olduğu gözlenmektedir. Özellikle de Türk dili ve edebiyatı dışındaki disiplinlerde çalışanlarca, metin neşrinin kendine mahsus bir “usuller manzumesi” olduğunun hâlâ anlaşılmadığı dikkat çekmektedir. Hâlbuki Arap harfli bir metnin Lâtin harflerine aktarılması söz konusuysa metnin konusu ve metni neşreden (nâşir) çalışma alanı ne olursa olsun, bunun müşterek ve asgarî temelleri vardır. İşte bu husustaki usul ve esaslar bütünü “metin neşri” olarak adlandırıyoruz. Nâşirin metnin dil ve imlâ hususiyetlerini göz ardı etmesi, eseri -nazım şekli, vezin ve kafiye gibi hususların ihmalıyla- edebî hüviyetinden uzak düşürmesi kabul edilemez. Esasen metin neşrine dair birtakım “asgarî” bilgilere sahip olmayanların böyle ciddî bir işe girişmesi dahi doğru değildir.

Öncelikle ifade edelim ki başlığından da anlaşılacağı üzere bu yazı, konunun temel esaslarını ortaya koyan bir “giriş” mahiyetindedir. Burada temas edilen “nüsha seçimi”, “şecere tespiti”, “nüsha farklarının (varyant) tayininde gözetilecek kriterler”, “metin tamiri”, “nüsha farklılıkları ve diğer hususların aparatta gösterilmesi”... gibi hususların her biri farklı yazılara mevzu olacak genişlikte ve daha ayrıntıları olan konulardır.

“Metin” Olgusunun Önemi

Metin neşrinde başarılı olmanın ilk şartı nâşirin yaptığı işin “önemli ve gerekli” olduğuna kendisinin inanmasıdır. Yapılacak işin önemli

olduğuna sıkıca inanmak nâşiri başarılı bir sonuca götürecektir etkenlerin başında gelir. Somut olarak yapacağımız işin önemli ve gerekli olduğuna inanmak kadar genel olarak “metin” olgusunun önemine inanmak da son derece önemlidir.

Metnin önemine inanmak dediğimiz şey, bugüne kadar gelebilmiş Arap harfli metinlerin (Alanımız edebiyat olduğuna göre bizim için “edebî metinler”, tarihçiler için “tarihî metinler” öncelikli olarak algılanmalıdır.) önem sırasına göre yazı çevrimlerinin yapılmasının gerekli, hatta zorunlu bir iş olduğunu kabul etmektir. Bu önemlidir; zira günümüzde artık metin neşrine gerek kalmadığı, edebiyatımızın önemli metinlerinin hepsinin çevrildiği, bundan sonra bu metinler üzerinden yorumlara girmek gerektiğine dair yaygın ama bize göre isabetsiz bir görüş vardır.

Kütüphane raflarında onlarca, yüzlerce divan, mesnevi ve sair eser hâlâ açılmayı beklemektedir. Edebiyatımızın bütün bu değerlerini arayıp bulmak, neşretmek ilmî ve millî bir vebidir. Özellikle risale mecmuaları arasına gizlenmiş mevlidler, kırk hadisler, mi’raciyeler, mu’cizatlar, türlü mesneviler hatta divançe ve divanlar vs. araştırmacıların ilgi ve himmetine muhtaçtır. Dahası şiir mecmualarının arasında, pek çok meçhul eserin yanı sıra adı sanı unutulmuş şairler, bilinen şairlerin meçhul şiirleri gibi pek çok sürprizin bizi beklediğini unutmamalıyız.¹ “Artık metin neşrine gerek yok” iddiasında bulunanlar, bütün bunları edebiyat tarihimizin dışına itmiş, dahası, Türk edebiyatı tarihinin hakkıyla yazılmasına da ket vurmuş olmuyorlar mı?

Buraya kadar metin neşrinin gerekliliğine genel manada inanmanın öneminden bahsettik. İkincisi ve en az birincisi kadar önemli olan da

¹ Burada, belki başlı başına bir yazı konusu olabilecek “Şiir mecmuaları ve cönklerdeki şiirler divan neşirlerinde kullanılabilir mi?” meselesine de girilebilir. Bu bahse yönelmeden bu husustaki kanaatimizi tek cümleyle belirtelim: Kullanılabilir değil mutlaka kullanılmalıdır. Biz maalesef mecmûa-i eş’ârları ve hele hele cönkleri yıllar yılı öksüz bırakmışız. Cönk denince akla halk şairlerinin şiirlerinin toplandığı defter geldiğinden bunun pratikte böyle olmadığını fark edememişiz. Aslında pek çok cönk, Divan şairlerinin türlü nazım şekillerinden manzumeleriyle doludur. Bu hususta değinmemiz gereken bir acı gerçek de Halk şiiri uzmanlarının da cönklerle yaklaş(a)mamış olmalarıdır. Divan neşredilirken mecmualarda veya cönklerde tespit edilen şiirlerin o şaire ait olduğundan emin isek ana metin içindeki uygun yerine yerleştirmek, eğer şüphe hâsıl oluyorsa bu şiirleri metin sonuna eklenecek müstakil bir bölümde toplamak uygun olacaktır.

bizatihi çalıştığımız metnin önemine dair olan inancımızın sağlam olması gereğidir. Yalnız bunu yaparken metnimizin Türk edebiyatının en önemli eseri veya yaptığımız işi dünyanın en önemli ve olmazsa olmaz bir işi gibi görmek zehabına da kendimizi kaptırmamız gerekir.

I. METİN NEŞİRİNDE NÜSHALAR (TESPİT, SEÇİM, TAVSİF)

I. 1. Nüshaların Tespit ve Temini

Neşredilecek metinle ilgili ilk yapılacak iş, eserin nüshalarını tespit ve bilahare neşirde kullanılacak nüshaları tayin etmektir. Çalışılacak bir eserin nüshalarının tespitinde birincil kaynak yayımlanmış kataloglardır. Millî Kütüphane tarafından hazırlanan TÜYATOK katalogları ve muhtelif kurum ve şahıslar tarafından hazırlanan diğer yazma eser katalogları özenle taranmalıdır. Toplu hâlde ancak Süleymaniye Kütüphanesi ve Millî Kütüphane gibi birkaç büyük kütüphanede erişebileceğimiz yabancı kataloglar da mutlaka kullanılmalıdır. Katalogu henüz basılmamış kütüphanelerin kayıt defterleri veya kartoteksleri elden geçirilmelidir².

Nüshaların tespit edilmesinde bugün düne göre işimiz çok daha kolaydır. Kimi kütüphanelerin internet sitelerinde eserin sadece tespiti değil temini de mümkün olmaktadır. Bu siteler üzerinden nüshalar ücreti mukabilinde doğrudan bilgisayara indirilebilmekte, kimi kütüphane sitelerinde ise -şimdilik- nüshaların ayrıntılı tavsiflerine ulaşılabilir. Büyük bir imkân olan elektronik ortamdan mutlaka yoğun bir şekilde yararlanılmalı ancak sadece elektronik ortamla yetinilmemelidir. Çünkü

² Bu arada kataloglar hususunda bir temennimizi de burada ifade etmek isteriz. Ülkemizdeki yazma eser kütüphanelerinin kataloglanması tamamlandıktan sonra ivedilikle “konu katalogları”nın hazırlanmasına geçilmesinde yarar vardır. Konu katalogu dediğimiz, yıllar önce yayımlanmış olan *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu* veya daha yakın zamanda IRCICA’nın yayımladığı *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi ve Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* benzeri katalog çalışmalarıdır. Bunlar “*Biyografi Eserleri Kataloğu*”, “*Türkiye Kütüphaneleri Divanlar Kataloğu*”, “*Türkiye Kütüphaneleri Şiir Mecmuaları Kataloğu*”, “*Türkiye Kütüphaneleri Risale Mecmuaları Kataloğu*”, “*Türkiye Kütüphaneleri Cönkler Kataloğu*”, “*Türkiye Kütüphaneleri Tasavvufi Eserler Kataloğu*”... gibi türlü muhtevaların toplanmasıyla oluşturulabilir. Böyle bir çalışmanın elbette Kültür Bakanlığı nezdinde ve Millî Kütüphane riyasetinde yapılması en uygun olanıdır. Ancak bu katalog çalışmalarının üniversitelerimizin ilgili kürsülerinde, son zamanlarda yaygınlaşan çeşitli desteklerle birer proje hâlinde yapılması da mümkündür.

bazı İstanbul kütüphaneleri başta olmak üzere pek çok kütüphane ve koleksiyon söz konusu internet sitelerinde henüz yer almamaktadır.

İlk aşama olan nüshaların tespiti aşaması tamamlandıktan sonra istisnasız bütün nüshalar temin edilmelidir. Bu elbette malî bir külfeti de beraberinde getirecektir ama bu işe soyunan için başka çare yoktur. Bunun için üniversitelerden, TÜBİTAK veya farklı kurumlardan proje desteği sağlamak mümkündür. Ama maddî imkân elvermediği için nüshanın temin edilememiş olması asla bir gerekçe olarak sunulmamalıdır. Yakın zamana kadar nüshaların mikrofilminin alınması, mikrofilme alınan nüshaların siyah-beyaz olarak fotokopi kâğıdına aktarılması; bu işlemler sırasında yaşanan pek çok güçlükler, fotoğrafların/fotokopilerin netlik kalitesi gibi yığınla olumsuzluk söz konusuydu. Günümüzde gerek nüshalara ulaşımdaki kolaylık, gerekse teknolojik imkânların geldiği mükemmel nokta, nüshaları temin hususunda üretilebilecek hiçbir mazerete yer bırakmayacak vaziyettedir.

I. 2. Tenkitli Metinde Kullanılacak Nüshaların Seçimi

Kullanılacak nüshaların seçimine geçmeden önce şunu söyleyelim. Eğer çalışılacak eserin nüsha sayısı dört - beş civarındaysa tenkitli metni kurarken bütün nüshaları kullanmakta bir beis yoktur. Ancak sayı kabarıksa seçme yapmakta yarar vardır. Onlarca nüshası tespit edilen bir eser üzerinde çalışıyorsak bu nüshaların hepsini tenkitli metinde kullanmaya çalışmak aslında yarardan çok zarar getirir.³ Nüsha aileleri (grupları) doğru tespit edildiğinde bütün nüshaların kullanılmasına zaten gerek kalmayacaktır.

Nüsha ailelerini tespit etmek, yani şecere çıkarmak başlı başına bir yazı konusu oluşturacak kadar geniş bir bahistir. Ana hatlarıyla şöyle açabiliriz: Önce aralarında türlü bakımlardan benzerlik bulunan nüshalar gruplandırılmalıdır. Nüsha ailelerini metindeki kimi bölümlerin/beyitlerin eksik veya fazla oluşunda müştereklik, divansa nazım şekillerinin, mesneviye beyitlerin sıralanmasında/takdim-tehirlerde müştereklik gibi daha ziyade muhtevayla ilgili hususlardan hareketle tespit ederiz. Nüsha ailelerini belirlemede işimizi asıl kolaylaştıracak olan özellik “yanlıslarda müş-

³ Her geçen gün gelişen teknoloji ileride bütün nüshaların rahatça kullanılabilmesine fırsat veren imkân kapıları açabilir. Ancak bugün, çok fazla nüshası olan eserlerin bütün nüshalarını kullanmak teknik olarak da neredeyse imkânsızdır.

tereklik”tir. Zira doğrular zaten olması gereken ve tabii olandır. Aynı yanlışların bulunduğu nüshaların aynı aileden olması oldukça güçlü bir ihtimaldir.

Aralarında müştereklik bulunan nüsha gruplarını (aileleri) belirledikten sonra sıra grupları temsil kabiliyetinde olan birer nüshayı (kolbaşı) seçmeye gelir. “Ailesini temsil kabiliyetindeki nüsha”, o nüsha ailesi içinde tenkitli metinde kullanmak için en ideal nüshadır. Bu seçimi yaparken nüshanın istinsah tarihinin eskiliği, metin sağlamlığı (nüshanın dil ve imlâ bakımından metnin telif edildiği dönemle uyumu), metnin hacmi (manzume/beyit/sayfa sayısı) gibi hususlardan hareket edilir.

Nüsha ailelerini tespitite kullanılan ölçütlerden hareketle grupları (nüsha ailelerini) temsil eden bu ana nüshaların müellif hattı nüshayla ve birbirleriyle ilişkileri tespit edilerek nüsha şeceresi (soy ağacı) çıkarılır.⁴ Böylece işin ilk kısmı tamamlanmış olur.

Bir eserin yazma nüshasını önemli ve değerli kılan ölçütleri öncelik sırasına göre şöyle sıralayabiliriz:

a) Müellif hattı olması: Tenkitli metin kurmaktan maksat müellifin elinden çıkan nüshaya en yakın nüshayı ortaya koymak olduğuna göre elde müellif hattı bir nüsha varsa diğer nüshaları kullanmaya zaten gerek kalmayacaktır. Ancak öyle olduğu hâlde izaha muhtaç ayrıntılar söz konusu olabilir.

Nüshanın müellif hattı olduğundan emin olunabilir mi? Kütüphane kayıt defterlerinde, elektronik veya matbu kataloglarda, kartoteklerde nüshanın müellif hattı olduğuna dair kayıt bulunması bizi yanıltabilir. Yani bu tür bilgilere yüzde yüz itimat etmemek, ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Nüsha üzerinde müellif hattı olduğu bilgisi kayıtlı değilse kütüphanecinin hangi karineden hareketle bu notu düştüğü tamamen meçhuldür. Hatta ferağ kaydında veya nüshanın herhangi bir yerinde müellif hattı olduğu kaydı bulunması dahi gerçeği göstermeyebilir.

Bunlarla birlikte, katalog bilgilerinde veya nüsha üzerinde bir bilgi bulunmadığı hâlde de bir nüshanın müellif hattı olduğu tespit edilebilir. Müellif hattı nüshaları müsvedde nüshalar ve tebyiz edilmiş (temize/beyaza çekilmiş) nüshalar olmak üzere iki grupta toplamak mümkün-

⁴ Bu konuda yapılan yeteri kadar yayın olduğundan nüsha ailelerin belirlenmesi ve şecere çıkarılması konusu kısaca geçilmiştir.

dür. Müsvedde nüshaları tespit etmek çok kolaydır. Çeşitli düzeltmeler, karalamalar, çıkmalar, sonradan eklenmek üzere bırakılmış boşluklar, eklenmiş kâğıtlar (şukka) vb. özelliklere sahip bir nüshanın müellif hattı olma ihtimali çok yüksektir. Güzel bir nüsha (eser) ortaya koymayı hedef ittihaz eden müstensih, istinsah ettiği nüshada bu gibi durumlar olsa da kendi nüshasına bunların son ve doğru olarak gösterilen şekillerini alacak, karalamalardan, çiziklerden azade, temiz bir nüsha ortaya koymaya gayret edecektir. Müstensihlerin yer yer metne müdahaleleri görülürse de onların müdahale tarzı bu şekilde değildir. Dolayısıyla nüsha üzerinde veya kütüphane ve katalog kayıtlarında müellif hattı nüsha olduğu yazılı değilse bile bu nitelikleri barındıran yazmaların müellif hattı olduğuna hükmetmek zor değildir⁵. Eğer müellif eserine en son şeklini vermiş, yine kendisi tebyiz etmişse, ferağ kaydında da bu durumu belirtmemişse o nüshanın müellif hattı olduğunun tespiti -şeklî bakımdan- zordur.

Elimizde müellif hattı olduğundan emin olduğumuz bir nüsha varsa, yine de tenkitli metin kurmaya ihtiyaç duyulabilir mi? Kimi durumlarda duyulabilir. Bazen müellif, eseri üzerinde sonradan, belki onlarca yıl sonra bir takım değişiklikler yapabilir. Bir divanda bazı manzumelerin sonradan çıkarılması veya eklenmesi, bir şairler tezkiresinde şair biyografilerinin eklenmesi/çıkarılması değiştirilmesi, bir mesnevide yeni beyitler ve bölümler eklenmesi/çıkarılması, müellifin bir konuda hata yaptığını, yanıldığını sonradan fark ederek ikinci yazımda (edition) bunu düzeltmesi yahut takdim-tehir yapılması gibi çok değişik müdahaleler söz konusu olabilir. Bunu, günümüzde bir kitabın muhtelif baskılarında yazarın eser üzerinde yaptığı değişikliklere benzetebiliriz. Hangi nüshanın müellif elinden çıkan son şekil olduğunu belirlemek mümkün olmuyorsa, müellif hattı olan/kabul edilen nüsha esas alınmak kaydıyla yine tenkitli metne başvurulmalıdır.

b) Ferağ kaydındaki malumat: Bazı nüshaların ketebesinde görülen “sema’ kaydı” (müellife okunarak onayının alındığı), “mukabele kaydı” (müellif hattı nüshadan istinsah edildiği) gibi kayıtlar da elbette nüshayı ilmî bakımdan değerli ve önemli kılan hususlardır. Bu tür nüshalar, müel-

⁵ Ancak, yazarı tarafından tebyiz edilmemiş, yani müsvedde hâlindeki nüshanın “henüz son şeklini almamış bir nüsha” olduğu metin neşrinde mutlaka hesaba katılmalıdır.

lif hattına yakın değerdedir. Ancak edebî eserler arasında bu tür nüshalara fazla rastlanmaz.

c) İstinsah tarihinin eskiliği: Nüsha, eserin telif tarihine ne kadar yakınsa tabîi olarak onun müellif elinden çıkan nüshaya o kadar yakın (benzer) olması beklenir. Eserin telif tarihi bilinmiyorsa müellifin hayatı esas alınmalıdır. Eski tarihli nüshanın değerli olması, genel olarak doğru olmakla birlikte çok daha yeni bir nüshanın (muahhar nüsha) müellif nüshasına en eski nüshadan daha yakın olduğu durumlarla da karşılaşmak mümkündür. Bu hususu bir örnekle açalım. 1547 tarihinde telif edilmiş bir eserin 1585, 1601, 1687, 1722 ve 1755 tarihli beş nüshası olsun. Bu durumda tarih kriterine göre en değerli nüsha 1585 tarihli nüsha olmaktadır. Ancak en yeni nüsha olan 1755 tarihli nüsha doğrudan müellif hattından istinsah edilmiş olabilir. Bu durumda müellifin elinden çıkan metne en yakın metin 1755 tarihli nüshadaki olacaktır. Tabîi bu durumu teyit edici, yani 1755 tarihli muahhar nüshanın müellif hattı nüshadan istinsah edildiğine dair sağlam karinelerin bulunması kaydıyla... Elbette bu çoğu kere böyle değildir. Mantikî olarak nüshanın istinsah tarihinin eskiliği nispetinde müellif nüshasına yakın olmasıdır.

İstinsah tarihinin eskiliğinin önemli ama vazgeçilmez bir ölçü olmadığına delil teşkil edecek bir durum da şudur: Müstensih, yazdığı nüshanın değerini arttırmak için -veya başka bir gerekçeyle- çoğaltmayı tamamladığı tarihi değil, istinsah ettiği nüshanın üzerindeki tarihi de kaydedebilir. Bu durum tespit edilemezse önemli bir yanıltıcı olur. Yazı türü, kâğıt, cilt, fligran vb. nüshanın fizikî durumundan yola çıkarak tespit etmek mümkünse de bunun çok da kolay olmadığını itiraf etmeliyiz.

Ne var ki uygulamada bu çok önemli kriterin dahi nüsha seçiminde göz ardı edildiği gözlenmektedir. Meselâ 14. yüzyılda telif edilmiş bir eserin nüshalarının tanıtımında en eski tarihli olarak gösterilen nüsha tenkitli metin kurulmasında hiç kullanılmazken muahhar nüshalar değerlendirilmiştir. Bu, o metnin sağlığı hususunda şüphe uyandırıcı ciddi bir problemdir. Böyle bir durumda en azından nâşirin o nüshayı neden kullanmadığını makul ve kabul edilebilir bir gerekçeyle açıklama mecburiyeti vardır.

d) Nüshanın tam olması: Neşre konu olan metin divansa en çok nazım şeklini, mesneviyse en çok beyti, şuara tezkiresiyse en çok şairi barındıran, bir mensur eserse en hacimli olan nüshalar, tenkitli metinde

kullanılması açısından öncelikli kabul edilmesi gereken nüshalardır. Nüshanın eksikliği, baştan, ortadan ve/veya sondan varak kopuklukları ve benzer şekillerde sonradan oluşmuş fizikî eksiklik şeklinde olabileceği gibi fizikî eksiklik olmaksızın, çeşitli sebeplerle müstensihthen de kaynaklanan ve nüshanın yazıldığında da mevcut olan bir noksanlık da olabilir.

Bu durumda bir nüshanın eksik olup olmamasının “dış” ve “iç sebepler”inden söz edebiliriz. Nüshanın aslında bulunduğu hâlde, yaprak kopması veya yırtılması, kurt yeniği, mürekkep dağılması, müstensihthen başkası tarafından yapılan karalamalar, nüshanın iyi korunamamasından dolayı uğradığı yanma, aşırı nemlenme, yanlış tamirat gibi nedenlerle okumayı engelleyici türlü tahribat ve benzer şekillerde oluşabilecek haricî müdahaleler neticesinde oluşan noksanlıklar, dış sebeplerdendir. Tamamen müstensihthen kaynaklanan dalgınlık, bilgisizlik, kayıtsızlık, acelecilik veya bilgiçlik gibi muhtelif sebeplerle nüshaya dâhil edilmeyen bölümlerden dolayı ortaya çıkan eksiklik de “iç sebepler”dir.

Ne tür bir eksiklik olursa olsun, diğer kriterler gibi bir nüshanın tam veya eksik olması nüsha seçiminde tek başına bir tercih sebebi olmamalıdır. Eksik bir nüsha, bu olumsuzluğuna rağmen çok değerli bir nüsha olabilir. Sözelimi bir divan nüshasında adet olarak diğer nüshalardan çok az sayıda manzume bulunduğu hâlde bu nüshadaki manzumelerin bazıları diğer nüshalarda bulunmayabilir. Eğer eksiklik, dış sebeplere dayanmıyorsa neden kaynaklandığının araştırılmasında yarar vardır. Bu eksik nüsha, bizzat müellif tarafından sonradan yapılmış bir münthap (seçme) nüshadan çoğaltılmış da olabilir. Bu durumda eksik nüshanın, diğer manzumelerin tashihinde ne derece önemli olacağını söylemeye gerek yoktur. Tabii bütün bunlar bir takım ihtimaller, karşılaştırılması mümkün durumlardır. Eksik bir nüsha, diğer ölçütlere vurulduğunda değerli ise, eksiklikler diğer nüshalar yardımıyla giderilmek suretiyle mutlaka değerlendirilmelidir. Elbette bu saydıklarımız “tam” veya “en hacimli” nüshanın/nüşhaların önem ve değerine hâlel getirici şeyler değildir.

e) Dil ve imlâ özellikleri: Nüshanın dil ve imlâsının, müellifin yaşadığı dönemin dil ve imlâ hususiyetlerine yakın olması ve sağlam oluşu da nüshayı değerli kılan özelliklerdendir. Dil özelliklerini daha sağlıklı olarak yansıttığı için nüshanın “harekeli” olup olmamasının da nüsha seçiminde kayda değer bir etken olarak göz önünde bulundurulması gere-

kir. Sözelimi diğer hususlarda eşdeğer olan iki nüshadan harekeli olanın harekesiz olana yeğlenmesi tabî ve hatta gereklidir.

f) Haşiyeler, derkenarlar: Kimi nüshalarda müstensih, metne esas olan eserin muhtelif yerlerinde derkenarlara haşiyeler düşerek açıklamalarda bulunabilir. Daha ziyade dinî - ilmî eserlerde görülen bu açıklamalar, edebî eserlerde bir şahısla ilgili biyografik malumat, bir kelime veya kavramın izahına dair bir not veya tarihî bir bilgi gibi -metnin niteliğine göre- çok farklı şekillerde tezahür edebilir. Bu, doğrudan metnin sağlamlığıyla ilgili bir durum gibi görünmese de metnin daha iyi anlaşılmasına, özellikle inceleme safhasında katkıda bulunabileceği için bu tür nüshalar da dikkatle değerlendirilmelidir.

Bütün bunlarla birlikte uygulamaya bakıldığında pek çok çalışmada bu kriterlerin çok dışında garip nüsha tercihlerinde bulunduğu görülmektedir. Bir çalışmada sadece “yurt dışında bulunduğu için” kaydıyla bir nüshaya üstünlük atfedilirken başka bir çalışmada bunun tam tersi bir uygulamayla “yurt dışında olduğu için” değerlendirilmeye alınmadığı belirtilebilmektedir. Tabî ki her ikisi de doğru değildir. Makul bir gerekçe ortaya konmadıkça bir nüshanın yurt dışında bulunduğu için kullanılmasının da, kullanılmamasının da bir izahı yoktur.

“Hattı/yazısı güzel veya okunaklı olmak” veya tam tersi⁶, cilt veya kâğıtla ilgili olumlu veya olumsuz özellikler de -özel durumlar dışında-⁷ bir nüshanın metin tenkidinde kullanmama veya kullanmama gerekçesi olamaz. Diğer bütün hususlarda denk olan nüshalar arasından böyle bir seçim yapmak uygun olabilir.

Yine bazı çalışmalarda açıkça belirtilmese de “kolay ulaşılabilir olmak” ve “okunaklı olmak”ın en çok kullanılan kriterlerden (!) olduğu müşahede edilmektedir. Özellikle bilim adamlığının eşiğinde bulunan

⁶ Bir nüshanın hattının güzel veya okunaklı olması, yalnızca diğer bütün kriterler bakımından eşdeğer nüshalar arasında söz konusu edilebilir. Ancak bir nüshanın sadece okunaksız olduğu için değerlendirmeye tabi tutulmaması kabul edilemez.

⁷ Bu özel durumlar; nüshanın aşırı nem almış olması, böcek yenikleri, sayfa kenarlarında hatalı ciltlenmeden kaynaklanan eksiklikler, sayfalarda kopukluklar, eksiklikler vb. şekillerde olabilir. Ancak, cildinin sanatlı olması, tezhipleri, cetvelleri, kâğıdın kalitesi vb. hususlar nüsha tercihinin sebep oluşturmamalıdır.

gençlerin bu tür kolaylıklara kaçmaları, aslında kendi bilimsel geleceklerine ipotek koymalarıyla eşdeğerdir.

Hele hele kimi çalışmalarda görülen, birkaç saatlik araştırmayla bile sekiz on nüshası tespit edebilecek kimi eserler için “Sadece iki yazma nüshası bulunabildi.” vb. asılsız ve geçersiz mazeretleri burada saymaya dahi gerek olmadığını sanıyoruz. Ama maalesef bu ve benzeri olumsuzluklara sıkça rastlanmaktadır.

I. 3. Nüsha Tavsifi

Nüsha tavsifi, bir el yazması nüshanın cildi, kâğıdı, yazı türü, varak/sayfa, sütun ve satır sayısı gibi fizikî özellikleriyle istinsah tarihi, müstensihî ve ilk ve son kısımlarının gösterildiği nitelik tanımlamasıdır. Nüsha tavsifinde herkes tarafından kabullenilmiş müşterek bir sistem yoktur. Bu karmaşa, kütüphanelerin yayımlanmış el yazma eser kataloglarında açıkça gözlemlenmektedir. Bir katalogdaki sistem (eser nitelikleri, bunların sıralanması vb. hususlar) diğerini tutmamaktadır. Bu sistemsizlik esasında kütüphanecilerin halletmesi gereken bir mesele olmakla beraber nâşirleri de ilgilendirmektedir.

Bu sistemsizliğe rağmen standart bir nüsha tavsifinde şu hususların bulunması gerekir: a) Eserin adı⁸, b) Kütüphane demirbaş ve tasnif numaraları, c) Nüshanın baş ve son kısımları d) Nüshanın cilt özellikleri (meşin, sahtiyan, mukavva, karton gibi cildin neden mamul olduğu veya ciltsizse “ciltsiz” olduğu belirtilir. Mıklep, şemse, bordür vs, cilt iç veya dış kapaklarında ebru vb. kaplama varsa, yıpranma mevcutsa bunlar belirtilir.) e) Kâğıt özellikleri (Kalın veya ince olması, rengi, aharlı olması, biliniyorsa türü, varsa fligranı vs.), f) Yazının/hattın türü (ta’lik, nesih,

⁸ Bir eserin adı ya da müellifi nüshalara göre veya kütüphane kayıtlarına göre farklılık gösterebilir. Bu konuda çok dikkatli olunmalı, nüshalardaki bilgilere de kütüphane/katalog kayıtlarına da dikkat ve ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Tipik bir örnek verelim. 20 civarında nüshası bulunan manzum bir maktelin müellifi olarak -bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla- tam 11 ayrı isim tespit edilmiş durumdadır. Yani aynı eser 11 ayrı şahsa izafe edilmiştir. Söz konusu eseri, farklı şairlere ait üç ayrı esermiş gibi (biri doktora, ikisi yüksek lisans tezi olmak üzere) üç kişinin çalıştığını söylersek konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. (Burada bütün kabahati kütüphanecilere yüklemek gibi bir haksızlık da yapmayalım. Zira söz konusu eserdeki bu farklı müellif kayıtlarının bir kısmının nüshalardaki bazı ifade veya karinelere hareketle tespit edildiği anlaşılmaktadır.)

rik'a vs.), varsa serlevha ve cetveller g) Varak (yaprak), satır ve sütun sayıları, h) Ebatları i) İstinsah tarihi ve müstensihi (İki farklı nüsha tavsifi örneği ve diğer açıklamalar için (bk. ekler, Ek 1).

Tenkitli metinde ister kullanılsın, ister kullanılsın bütün nüshaların tavsiflerini vermekte yarar vardır. Bu durum, tenkitli metinde kullanılan nüshaların seçiminde keyfi davranılmadığının da bir tür belgesi olacaktır. Zira böylece okuyucu kullanılmayan nüshaların neden kullanılmadığını (muahhar tarihli nüsha olması, varak sayısının eksik olması, baştan veya sondan eksik olması vb.) anlayabilecektir.

Tenkitli metinde kullanılan nüshaların imlâ özellikleri, "Tenkitli Metinde Kullanılan Nüshaların İmlâ Özellikleri" başlığı altında gösterilebileceği gibi bunların nüsha tavsifinde vurgulanması da mümkündür.

Tenkitli metinde kullanılan nüshaların bulunduğu kütüphane, yer ve numarası belirtildikten sonra ayraç içinde "nüsha rumuzu" yazılmalıdır.

Nüsha rumuzu: Nüshaları temsil eden rumuz, harf veya işaretlerinin kullanılmasında birkaç yol vardır. Nüshalar, genellikle, kütüphanenin adı veya kütüphanedeki bölüm/koleksiyon adıyla ilgili bir kısaltma, daha az olarak da A, B, C... şeklinde alfabetik sırayla yapılan harflerle gösterilmektedir. Bizce anlaşılır olması bakımından uygun olanı ilk yoldur. Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, DTCF Kütüphanesi gibi birden çok bölüm/koleksiyon barındıran kütüphanelerdeki nüshalar için bölüm/koleksiyon adalarıyla ilgili rumuz kullanılabilir. Doğrudan kütüphane adının kısaltması şeklinde bir rumuz da kullanılabilir.

Söz gelimi, metin neşrine esas olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü'nde iki, Fatih Bölümü'nde bir, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine ve Revan Bölümlerinde birer, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bir ve Milli Kütüphane'de iki nüsha bulunsun. Süleymaniye nüshalarını S1, S2, S3, Topkapı nüshalarını T1, T2 ve Millî Kütüphane nüshalarını MK1, MK2, Nuruosmaniye nüshasını ise N rumuzuyla göstermek mümkündür. Bunun yerine (S1, S2, S3, T1, T2 yerine) koleksiyon (bölüm) adlarının kısaltmaları (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü nüshaları için E1, E2, Fatih Bölümü için F; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü için H, Revan Bölümü için R) da kullanılabilir. Önemli olan açık ve anlaşılır olmaktır.

Bir eserin beş nüshasını tenkitli metinde kullanıyor olalım. Diğer nüshalara göre muhtelif özellikleri dolayısıyla aileleri temsil kabiliyetinde olan bu nüshaları kullanarak metin kurmak için önümüzde üç seçenek vardır:

a) Nüshalardan birini esas alarak diğer nüshalardaki varyantları - çok özel durumlar müstesna- aparatta göstermek.

b) Nüshaların herhangi birini özellikle tercih etmeden hepsini değerlendirmek.

c) Yeri geldiğinde diğer nüshalardaki daha uygun olan varyantları da tercih etmek kaydıyla yukarıda sıralanan kriterler açısından değerlendirildiğinde diğer nüshalardan üstün olarak tespit edilen bir nüshayı esas kabul etmek.

Elde müellif hattı nüsha olduğu hâlde -yukarıda izah edilen özel durumlar sebebiyle- metin tenkidine ihtiyaç duyulmuşsa ilk yol tercih edilmelidir (a seçeneği). Eğer nüshaların herhangi birinin belirgin bir üstünlüğü yoksa en makulü ikinci yoldur ki çoğunlukla uyulan usul de budur (b seçeneği). Yukarıda sayılan nüsha seçimi kriterlerine göre diğer nüshalara açıkça üstünlüğü bulunan bir nüsha eldeyse (c) seçeneğini tercih etmek isabetli olacaktır.

Kimi çalışmalarda elde ciddî herhangi bir gerekçe yokken –meselâ sadece yazısı daha okunaklı olduğu için- bir nüshanın esas alındığı (tenkitli metinde kullanılmasından değil, öyle bir nüshanın “esas nüsha” kabul edilmesinden bahsediyoruz) görülmektedir ki bu asla kabul edilebilir bir yol olamaz. Çünkü o zaman “tenkitli metin” kurma ameliyesinin de bir anlamı kalmayacaktır.

II. TENKİTLİ METİN KURULMASINDA TEMEL HUSUSLAR

Metin neşrinde son aşama tenkitli metnin kurulması aşamasıdır. Bu bahsi bir kavram kargaşasından söz ederek açalım. Yapılan çalışmaların bir kısmında tenkitli metin yerine “edisyon kritik” terimi kullanılmaktadır. Hâlbuki “edisyon kritik” (edition critique) “tenkitli basım” demektir. Eğer söz konusu çalışma bir kitapsa basılı olduğu için bu tabiri kullanmakta bir mahzur yoktur. Ancak tez çalışmalarında “tenkitli metin” terimini kullanmak daha isabetlidir.

II.1. Tenkitli Metin Niçin Kurulur?

Tenkitleli metin kurmak; uzun, zahmetli ve yorucu ameliyeleri gerektirmektedir. Ön hazırlık aşamaları diyebileceğimiz başlangıç ameliyelerinin ana hatlarıyla izah edildiği “tenkitli metin” neden kurulur? Bu zahmetli işe girişmekteki amaç nedir? Kuşkusuz bu soruların cevabını aramadan, hiç değilse aklımıza böyle bir soru takılmadan bu işe girişiyorsak daha baştan bir şeyler eksik başlıyor demektir. Çünkü öncelikle zihnimizde bir “mesele” olmalı ki o meselenin halli için gayret sarf edelim.

Yukarıda tenkitli metin kurmaktan maksadın “müellif hattına en yakın nüshayı ortaya koymak” olduğu ifade edilmişti. Bu hususta nüsha ailelerinin tespiti ve buradan hareketle hangi nüshaların seçilmesi gerektiği önemli bir aşamadır. Ancak burada önemli olan bir soru/n/un atlandığını veya ihmal edildiğini görüyoruz. Bu iş nasıl başarılacaktır? Biz çoğunlukla -ileride ayrıntılı olarak açıklanacak olan- “anlam, vezin, çokluk, eskilik, imlâ” gibi kriterlerden hareketle “doğru varyant”ları tespit eder ve bunu başararak vardığımız sonucu da “müellif nüshasına en yakın nüshayı kurmak” olarak ilan ederiz. Bunu yaparken de müellifin zihnî ve kültürel dünyasının bizden çok farklı olabileceğini hesaba katmayız. Bütün sayılan ameliyeleri gerçekleştirerek tespit ettiğimiz nihaî metin/nüsha, aslında müellif hattına en yakın nüsha değil olsa olsa metin tamirinin de eşliğinde, şekil ve içerik kusurlarından mümkün merteye arındırılmış “doğru/sağlam bir nüsha”dır. O zaman “müellif hattı nüshaya en yakın nüshayı ortaya koymak” hedefini mi değiştirmeliyiz, yoksa başka bir usûl, yeni bir yol mu bulmalıyız?

Bu önemli sorunun cevabı bizce “ne o, ne bu”dur. Gerçekten de metin tenkidinden maksat müellif hattı nüshaya en yakın nüshayı tespit etmektir ve çalışmamız hiçbir aşamasında bunu temel hedef ittihaz ettiğimizi unutmamalıyız. Ama bu nasıl yapılacaktır? İşte asıl soru budur. Bunun için elimizdeki en önemli ölçüt müellifin üslûbudur. Gerçekten üslûp sahibi bir müellifin eseri üzerine çalışıyorsak işimiz daha kolaydır. Üslûp sahibi müellifin varyantlardan hangisini kullanmış olabileceğine dair az çok fikir yürütmek mümkündür. Bu tayin sanıldığı kadar kolay değilse de, nitelik sahibi bir müellifin eserini çalışmanın hiçbir belirleyici vasfı olmayan, sıradan bir müellifin eserini çalışmaktan çok daha avantajlı olduğu da açıktır. Bu üslûp tayini konusunun biraz (hem genel, hem de özelde o müellifle ilgili) bilgi ve birikimle, biraz sezgiyle ilgili olduğunu ifade edelim. Yine de konuyu somutlaştırmak için bir örnekle izaha çalışalım. Hazırlanan metnin bir divan veya mesnevi olduğunu düşünelim.

Yüzlerce, binlerce beytiyle haşır neşir olunmuş bir şair için her zaman ve her kelime için olmasa da hiç değilse kimi varyant farklılıklarında sezgiyle bazı tespit veya tayinlerde bulunabiliriz.

Üslûba dair bu tespitlerin her ne olursa olsun “indî” olacağı da bir gerçektir. Bu hususta sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Hedef, her ne hâl olursa olsun müellifin yazdığı metne en yakın metni ortaya koymaktır. Ancak bunu yaparken “müellifin yazdığı metne en yakın metin”le “doğru metin” arasındaki farkın çok da büyük olmadığını bilmeli; varyant tespitinde, “müellifin üslûbu” hususunda dahletme yetisini kendimizde gördüğümüz noktalarda müdahil olmaktan çekinmemeliyiz.

Üslûp meselesi, “müellif nüshasına en yakın nüshayı tespit”te önemli olmakla beraber tek kriter değildir. Bazen müellifin hayatıyla ilgili bir bilgi⁹, bazı dil hususiyetleri¹⁰ müellifin çağının tarihî, sosyal, kültürel yapısıyla ilgili kimi özellikler de müellifin kaleminden çıkan varyantı belirlemede bize yardımcı olabilir.

II.2. Varyant Tercihinde Kriterler

Nüshalardaki varyantlar arasında tercihte bulunurken, yani hangi varyantın ana metne alınması gerektiği hususunda gözetilecek belirli kriterler vardır. Bu kriterleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a) Anlam/muhteva: Beytin/cümlenin anlamına en uygun varyantı ana metne almalıdır. Zira müellifin anlamsız veya bir sebebe, nükteye mebni olmayan bir varyantı kullanması düşünülemez. İki varyant söz konusu ve her iki varyant da aynı anlamdaysa veya aynı derece metne uygunsu diğer kriterlere bakılmalıdır.

b) Çokluk: Varyant çokluğuna bakmak ikinci bir yoldur. Meselâ beş nüshanın üçünde “âb” olan kelime, bir nüshada “mâ”, bir nüshada “su” olsun. Yapılması gereken ana metne “âb”ı alıp “mâ” ve “su”yu aparratta göstermektir. “Su” varyantı tek nüshada bulunuyor, “âb” ve “mâ” ikiyeşer nüshada mevcutsa denklik var demektir ki bu durumda anlam krite-

⁹ Nesîmî Divanı'nın kimi nüshalarında Nesîmî'nin derisinin nasıl insafsızca yüzölere katledildiğinin anlatıldığı bir manzume vardır. Bu muhteva, manzumenin Nesîmî'ye ait olamayacağına dair açık bir karinedir. Divan nüshalarında bulunsa bile bu şiirin metne alınmaması gerektiği açıktır.

¹⁰ Müellifin yaşadığı dönemde kullanılmadığı kesin olarak bilinen bir kelime de müellife ait varyantı tespitinde bize yol gösterici olacaktır.

ri de çokluk kriteri de eş olmaktadır. Diğer kriterlerde de aynılık varsa tercih nâşirin sezgisi ve zevk-i selimine kalmıştır. Ne var ki varyant tespitiinde çok dikkatli olmak gerekir. Çünkü bazen öyle durumlar olur ki beş nüshanın üçünde, hatta dördünde aynı olan bir varyant değil, sadece bir nüshada yer alan varyant müellifin elinden çıkan varyant olabilir. Bu durum genellikle şöyle olur. Müellifin kullandığı çok bilinmeyen veya eserin istinsah edildiği dönemde kullanımdan düşmüş arkaik bir kelime, bir müstensih tarafından o kelimeye benzeyen ama tamamen farklı bir kelime olarak kaydedilebilir. O nüshadan çoğaltılan nüshalar hâliyle onu aynen yazacağından yanlışlık silsile hâlinde çoğalacaktır. Ancak dikkatli ve/veya bilgili bir müstensih doğrusunu yazacaktır. O doğru kitlelerce bilinmediği veya anlaşamadığı için varyant yaygınlaşmayacaktır.

Bu gibi durumlarda, tek nüshadaki “doğru”yu kaydeden müstensih dikkatinin nâşirde de bulunması gerekir.

c) Dil ve imlâ özellikleri: Eserin verildiği dönemin dil ve imlâ özelliklerine uygunluk da varyant tercihi için ciddi bir kriterdir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığını bildiğimiz bir mesneviyi neşrederken “siziñ” yazan nüsha veya nüshalardaki varyantın değil “sizüñ” varyantının tercih edilmesi gerektiği gibi.

d) Müellifin üslûbu: Eserin dil özelliklerinin yanı sıra müellifin şahsî üslûbu da varyant tercihimizi belirlemedeki kriterler arasında sayılmalıdır. Yukarıda bahsettiğimiz “müellif nüshasına en yakın nüshaya ulaşmak” amacına ulaşmada en önemli kriter budur. İster dîvan, mesnevi vb. manzum, isterse mensur bir eser hazırlansın, defaatle okunmuş, metinle ve müellifiyle yeterince hemhal olunmuş demektir. Bu durumda artık dil ve üslûbuna hâkim olduğumuz müellifin farklı varyantlardan hangisini kullanmış olabileceğine dair bir üslûp öngörüsünü de kriterler arasına ilâve etmeliyiz.

e) Vezin: Metne esas olan eser manzum ise mensur eserlere nazaran işimiz biraz daha kolaylaşır. Çünkü önemli bir kriter olan “vezin” devreye girecektir. Varyantlar arasında vezne uygun düşmeyen(ler) varsa, bu durum o varyantın elenmesi için yeterli bir sebep teşkil eder. Ancak, özellikle “halk için yazılan eserler” diye tasnif edilen, didaktik gayeli dinî-ahlakî veya tasavvufî kimi eserlerde vezin pek dikkate alınmaz. Bu, müellifin teknik hususlardaki bilgisizliği kadar bu hususlara önem vermemesinden de kaynaklanabilir. XV. yüzyıl müelliflerinden Muhibbî

mahlaslı bir şair, Süleyman Çelebi'ye öykünerek kaleme aldığı *Tuhfetü'l-hakîr* adını verdiği mevlidinin girişinde cahillerin de anlaması için “açık” söylediğini, sözünün “âmiyâne” olduğunu ve nihayet “vezninin de eksiklice” olduğunu açıkça söylüyor:

*Şöyle açık söyle ümmî añlasun
Ehl-i 'irfân işidüben diñlesün*

*‘Âmiyânedür sözüm Türkîcedür
Beytlerinüñ vezni eksüklicedür*

Eğer metin tenkidinden amaç müellif nüshasına mümkün olduğunca yaklaşmaksa bu tip eserleri çalışırken “vezin” kriterini varyant tercihinde dikkatle kullanmak gerekecektir. Vezin kusurlarıyla dolu bir eserde de varyant farklılıkları arasından vezne uyan varyantı tercih etmek elbette doğru olur. Ancak bu tür durumlarda vezin kriteri öncelikli ve temel bir kriter olarak görülmemelidir.

f) Kafiye/seci’: Manzum metinlerde kafiye, mensur metinlerde de seci’ metni doğru kurmak adına önemli işaretler verir. Varyantlar arasında tercihte bulunma ihtiyacı hâsıl olduğunda kelimenin metindeki yerine göre kafiye ve seci’ faktörü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Nüsha farklılıkları dipnotta (aparât) nasıl gösterilir?

Nüsha farklılıkları sadece bir ek şeklinde olabileceği gibi bir kelime, kelime grubu, cümle veya (şiiirde) bütün bir mısra hâlinde olabilir. Hatta kimi durumlarda nüsha farkları birkaç cümle/birkaç beyit dahi olabilir. Biz bunların hepsini “ibare” olarak anacağız. Yukarıda açıklanan ölçütler muvacehesinde doğru olduğuna kanaat getirilen ibare ana metne alınır. O ibarenin yanına düşülecek dipnotla nüsha farkları “aparât”ta gösterilir (Nüsha farklılıklarının nasıl gösterilebileceğine dair bir örnek için bkz. EKLER, EK 2)

Bütün varyantlar aparatta gösterilmeli midir?

Bu, önemli ve münazaalı bir sorudur. Bu konuda farklı görüşler olmakla birlikte bizim kanaatimiz şudur: Başta Türkçe eklerin yazılması olmak üzere imlâ hatalarının yoğun olduğu nüshalardaki imlâ hatalarını aparatta göstermeye gerek yoktur. Meselâ özellikle “halk için yazılan eserler” diye de tabir edilen, didaktik-dinî edebiyat ürünlerinde “nazal n” yerine “nun” kullanılması veya bunun tersi, dönemin yazı diline göre

değil konuşma diline göre (cönk imlâlarına benzer şekilde) yazılması ve hatta Arapça veya Farsça kelimelerin yazılışında dahi yanlışlıklar yapılmasına sıkça rastlanır. Eğer bu yanlış imlâların müstensih hatası olduğundan eminsek ve adeta nüshanın umumî bir özelliği gibi yaygınsa bunları tek tek aparatta göstermenin gereği yoktur. Söz konusu nüshanın bu özelliğini nüshaları tanıtırken birkaç örnek göstererek bildirmek yeterlidir.

Ancak, imlâ meselesi dışında, doğrudan manaya taalluk eden varyant farklılıklarında nâşirin “Şu kelimenin doğru olmasına imkân yoktur.” diye düşünüp tamamen şahsî (indî) kanaatini devreye sokarak bir varyanta aparatta yer vermemesi doğru değildir. Zaten aparatta doğru olma ihtimali zayıf olan varyantlar gösterilir. Yanlış olduğu düşünülen veya sanılan kelimenin müstensih tarafından neden yazıldığı yorumunu varyantı yok saymak şeklinde yapılmamalıdır. Bunun yerine, o varyant aparata yazıldıktan sonra yanına bir soru işareti konularak, varyantın anlaşılacağı, anlamlandırılmadığı belirtilebilir. Hiçbir işaret konmadan doğrudan yazmak da mümkündür.

Bir varyant okunamamışsa veya harfler açık olduğu hâlde o imlâdan bir anlam çıkmıyorsa o bölümün açıkça görülebilir bir fotoğrafını veya Arap harfleriyle yazılışını aparatta göstermek isabetli olur. Bizim okuyamadığımız veya müstensih hatası kabul ettiğimiz o ibare pekâlâ müellifin kaleminden çıkan ama bizim bilmediğimiz/okuyamadığımız/anlayamadığımız bir kelime olabilir. Bu yol, kelimeyi bilen birinin doğru tespitini sağlayacaktır.

Kimi eserlerin nüshalarında çok farklı bazı durumlarla karşılaşılabilir. Bunlara misal olmak üzere bizzat çalışmalarımızda karşılaştığımız bazı ilginç durumları paylaşalım. Bir mesnevi çalıştığımızı farz edelim. Nüshaların sadece birinde diğer nüshaların hiçbirinde bulunmayan 150-200 beyit olsun. Bunlar peş peşe de, ayrı bölümler hâlinde de olabilir. Bu durumda “çokluk prensibi”ne göre hiçbir nüshada bulunmayan bu beyitleri ana metne almayı aparatta nüsha farkı olarak göstermek de bir yolsa da bu doğru bir tercih değildir. Bu yolu ancak müstensihin tasarrufla bulunarak kendi muhayyilesiyle esere dahlettiğinden emin olduğumuz takdirde uygulayabiliriz. Bu çok zayıf bir ihtimaldir. Zira normal olarak müstensihler bu tür müdahalelerde bulunmazlar. Dolayısıyla tek nüshada mevcut olan bu önemli farklılıkların, müellifin eserini sonradan biri daha

ele alarak bir takım farklılıklara gitmiş olmasından kaynaklandığına hükmedebiliriz. Böylesi bir durumda müellif eserin bir önceki şekline yeni beyitler eklemeyip eski beyitlerden bazılarını -muhteva aynı kalmak kaydıyla- değiştirmiş olması da mümkündür ki, bu durumda bunları nüsha farkı olarak aparatta göstermek icap eder. Ancak beyitler eserin diğer şeklinden büsbütün farklıysa ana metne almak bir mecburiyettir. Tek nüshada karşılaşılan bu farklılıklar, eserin sonraki şekli olduğu gibi ilk şekli de olabilir. İki şekilden biri yaygınlaşırken diğeri tek nüshada kalmış demektir. Bu tür farklılıklarla mensur eserlerde karşılaşma ihtimalinin daha yüksek olduğunu söylemeliyiz.

Bir başka özel durum da şöyle karşımıza çıkabilir. Eserimiz yine bir mesnevi olsun. Diğer nüshalarda -normal olarak- manzum olan kimi kısımlar yine tek bir nüshada mensur olarak yazılmıştır. Bu durumda yine uyulması gereken iki yol vardır. Ya sadece bir nüshadaki bu mensur kısımlar da ana metne dâhil edilecek ya da aparatta gösterilecektir. Bu hâlde de aynı ilkeyi benimsemek lâzımdır. Eğer bu mensur kısımlar diğer nüshalarda manzum olan bölümlerin nesren ifadesiyse kesinlikle aparata alınmalıdır. Eğer bu mensur kısımlar tamamen farklı ifadeleri ihtiva ediyorsa ana metne almanın da, aparatta göstermenin de kendince makul izahı yapılabilir. Nüshanın sağlamlığı, eskiliği gibi –yukarıda sayılan– ölçütler nazar-ı dikkate alınarak iki uygulama da mümkündür. Müstensihnin tasarrufta bulunarak bazı kısımları nesren yazmış olması da –zayıf da olsa- bir ihtimal olarak göz önünde bulundurulabilir. Eğer bu bölümleri aparatta göstermeye karar vermişsek ve mensur bölümler uzun ise dipnot yerine metnin sonuna “son not” olarak ilâve edilmesi daha uygun olacaktır.

II.3. Nâşirin Metne Müdahalesi Meselesi

Metne müdahale metin tamiri yoluyla olur. Bu sebeple, daha önce yayımladığımız “Metin Tamiri” başlıklı makalemizde de değindiğimiz bu hususu önemine binaen burada da zikretmeden geçemeyeceğiz. Çünkü kimi metin neşirlerinde ifrattan tefrite varan uzun bir yelpazede çok farklı uygulamalar görüyoruz. “Nâşirin metin tamiri yaparken tasarruf veya müdahalesinin bir sınırı olmalı mıdır? Olmalı ise bu sınır nedir?” soruları metin tamiri gibi metin neşrinin de temel sorularından biridir.

Aşağıdaki örnekte, köşeli parantez içinde sıra noktalar ile gösterilen bölüm için dipnotunda “*Bu bölüm silinme dolayısıyla okunamıyor.*”

kaydı düşülmüştür. Boş bırakılan yer için birçok kelime bulunabilirdi. Ancak burada yeterli karine bulunmadığından doldurulacak kısım tamamen nâşirin metni algılaması sonucu ulaşacağı indî bir “yorum”dan ibaret kalacaktı. Benzeri durumlarda burada yapıldığı gibi metne müdahale etmemek daha isabetli olur. Nitekim bu beytin problemlî yeri neşirde ayrıca içinde sıra noktalar gösterilerek boş bırakılmıştır

(.....) *Hızırına sözdür āb-ı hayvān*
Mey-i nāb ol-durur kim cāmıdur cān

Şu örnekte ise bunun tam tersi bir uygulama yapılmıştır.

Hayāli kıddüññ gitmez gözümde
[Gören dir tūbidür uçmağ içinde]

İşaretten de anlaşılacağı gibi bu beyitte ikinci mısraın tamamı nâşir tarafından tamir edilmiştir (Daha doğrusu, eklenmiştir). Beytin aparatına da “*Yanlışlıkla beytin ikinci dizesi yeniden yazılmış. Şiirin gelişine göre biz tamamladık.*” notu düşülmüştür. İşte bu noktada “Nâşirin metin tamiri yaparken nereye kadar müdahale hakkı vardır veya olmalıdır?” sorusu bir kez daha önem kazanmaktadır. Bunun hudutlarının belirlenmesi kolay değilse de nâşirin nitelikleri de önemli bir belirleyicidir. Ancak nâşir ne kadar ehil ve mütebahhir olursa olsun böyle bir metin tamiri yapmak, nâşirin müellifle birlikte metne ortak olması demektir ki, bununla metin neşirinin amaçlarından oldukça uzaklaşılacağı da ortadadır. Doğrusu bu tür müdahalelere “metin tamiri”nden ziyade herhâlde “metin tahmini” demek daha uygun düşer.

Doğru olan, mısraın eksik olduğunu bir işaretle gösterip bunu aparatta ifade etmektir. Bir başka çalışmada aynı durumdaki bir beyit;

Fiğānī bu cihān içre gārağ dilberden oldur kim

.....

şeklinde yazılarak aparatta “*Beytin son mısraı yoktur.*” bilgisi verilmiştir.

Nâşirin metne müdahalede ifrat-tefrit uçlarına kapılmamaya dikkat etmesi gerekir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bir mısraın baştan sona nâşirce tamamlanması nasıl doğru değilse, metin tamirinin kaçınılmaz olduğu yerlerde bu usule müracaat etmemek de o kadar yanlıştır.

Bazı metin neşirlerinde elzem dahi olsa kat’î surete metnin orijinal şekline bir tasarrufta bulunulmamakta, ana metinde metin tamiri cihetine

gidilmediği gibi orijinal metindeki eksiklik veya yanlışlığa dipnotuyla dahi temas edilmemektedir:

*Çü Mūsā bigi söz geldi elinden
Yed-i Beyzā görindi ʿat dilin*

Bir mesneviden alınan bu beyitte *anlam, gramer, kafiye ve vezin karinelerinin* hepsi birden bize son kelimenin “*dilin[den]*” olması, bir başka deyişle metin tamirinin zaruri olduğunu gerektiğini söylemektedir.

Keza aynı mesnevideki;

*Hakīkī hikmet ıssı h̄āce ‘Attār
Me‘ānī genci mest ol pīr-i dīn*

beytinin son kelimesinin de aynı karinelerle “*dīn[dār]*” olması gerektiği açıktır.

III. OKUYUCU KILAVUZU: YÖNTEM AÇIKLAMASI

Tenkitli metnin hazırlanmasında gösterilen gayret, özen ve dikkat kuşkusuz ortaya konulacak metnin sağlamlığı sonucunu doğuracaktır. Fakat bir metin istenildiği kadar sağlam olsun, sistemi muhatapları tarafından anlaşılabilirliği ölçüde amaca hizmet edecektir. Arap harfli metinlerin Lâtin harflerine aktarılmasında “transkripsiyon alfabesi” başta olmak üzere pek çok farklı işaret ve özel anlamlı yazılımlar (koyu, italik, altı çizili karakterler) kullanılabilir. Kuşkusuz bunların her birinin yüklendiği görevler, karşıladığı anlamlar vardır. Gerek ülkemizde gerekse dünyada bu hususta herkes tarafından kabul edilen ortak bir “işaret ve uygulamalar sistemi” bulunmadığına göre metin boyunca yapılan bu tür işaret uygulamaların ne manaya geldiğinin açıklanması çok önemli ve gereklidir. Sadece işaretler sistemi değil, nüsha farklılıklarının ne suretle gösterildiğinden başlıkların yazımına, vezinle ilgili türlü hususlardan Arapça ve Farsça ibarelerin yazımında nasıl bir usul benimsendiğine kadar metinde okurun zihninde soru işareti bırakacak hiçbir nokta kalmayacak tarzda neşirde uygulanan bütün hususlar açıkça izah edilmelidir.

Bu açıklamaların “Tenkitli Metnin Kuruluşunda İzlenen Yöntem”, “Metin Neşrinde Takip Edilen Yol” vb. bir başlık altında verilmesinde büyük yarar vardır. Bazı çalışmalarda “Ön söz” içinde yapılan kimi açıklamaların çoğunlukla bahis konusu soru işaretlerini gidermeye yetmediği gözlenmektedir. Bunun yanı sıra ön söz dâhil, hiçbir yerinde metin neş-

rinde izlenen yola dair hiçbir surette açıklama yapılmayan çalışmalar da görülmektedir. Ortaya konan metin istediği kadar sıhhatli olsun, bu eksiklik çalışmanın bilimselliğine gölge düşürür. Bu açıklamalarda nelerin bulunabileceğine dair bir örnek ekteyedir (EKLER, EK 2). Ancak bu örneğin değişmez bir şablon olamayacağını, her metnin kendine has farklı açıklamalar gerektirebileceği göz ardı edilmemelidir.

IV. DİĞER HUSUSLAR

Metin neşri ameliyesinin her safhasından bahsedilmesi iddiasıyla kaleme alınan bu yazıda, ilk bakışta bu yazıya alınması garip karşılanabilecek bir iki hususu da önemine binaen vurgulamak gerekir. Bunlardan biri metnin sonuna konulan, “dizin” veya “endeks/indeks” adlarıyla anılan bölümdür. Yayınlanmış metin örneklerine baktığımızda bu konuda çok çeşitli uygulamalarla karşılaşırız. Bu farklı uygulamaların mevcudiyeti, eğer metne özgü durumlardan kaynaklanıyorsa tabii karşılanmalıdır. Metin içindeki özel adlar için bir dizin (indeks) yapmak araştırmacılar için oldukça faydalıdır. Bu dizin, “Yer Adları”, “Eser Adları”, “Şahıs Adları” gibi ayrı başlıklar altında toplanabileceği gibi “Özel Adlar Dizini” gibi genel bir başlık altında da bulunabilir. Dizin’in okuyucunun en kolay şekilde istifade edebileceği tarzda hazırlanması gerekir. Neşredilecek metin mensur bir eserse satır numarası, bir mesneviyse dizindeki kelimelerin beyit numarası, divansa nazım şekli/beyit sayısı rumuzuyla gösterilmesi okurun kelimeyi bulmasını kolaylaştırır. Kelimelerin sadece sayfa numarasıyla gösterildiği dizinlerden istifade etmek oldukça güçtür.

Metindeki bütün kelimelerin dizinini veren metin neşri çalışmaları da vardır ki, bu şüphesiz daha yararlıdır. Ancak metinlerin elektronik ortamda taranabildiği günümüzde dizinlere duyulan ihtiyacın tedricen ortadan kalktığı da bir gerçektir. Ne var ki kitaplar, bütünüyle elektronik ortamda temin edilebilir duruma gelmedikçe dizin bir ihtiyaç olmaya devam edecektir.

Dizinden başka (veya dizin yerine) metin sonuna “Sözlük” eklenmesi de yaygın uygulamalar arasındadır. Ancak yine mevcut uygulamalara bakıldığında bunda da bir standardın bulunmadığını gözlemliyoruz. Çok basit, hemen herkesin anlamını bildiği kelimelere yer verilirken, - muhtemelen nâşirin kendisinin de anlamını bulamadığı için- tamamen yabancı kelimelerin alınmadığı sözlüklerle karşılaşılmaktadır. Metnin sonuna bütün yabancı kelimelerin anlamlarının verildiği bir sözlük ek-

lenmesi çok anlamlı olmadığı gibi kitabın hacmini de gereksiz yere artırır. Arapça, Farsça olup az karşılaşılan kelimelerle Türkçe arkaik kelimelerin yer aldığı lugatçelerin metne eklenmesi ise kuşkusuz yararlıdır. Ayrıca nâşirin bir dipnotla indeks veya sözlüğü nasıl oluşturduğunu belirten ve aynı zamanda okuyucunun yararlanmasını kolaylaştırıcı açıklamalarda bulunmasında büyük yarar vardır.

Metin sonuna “tıpkıbasım” eklemek de şüphesiz çok yararlıdır. Sayfa sayısını, dolayısıyla maliyeti artırdığı için yayınevleri veya yayıncı kuruluşlar tıpkıbasıma çoğunlukla sıcak bakmazlar. Hâlbuki tıpkıbasımın eklenmesiyle metnin okuyucu tarafından kontrolü sağlanır, okuyucunun tereddüdünü mucip meseleler giderilmiş olur. Nâşirin okuyamadığı, anlamlandıramadığı ibarelerin çözümü okura sunulmuş olur. Metnin birden çok nüshası varsa imlâ bakımından sağlam, okunaklı, tercihan da nâşirin neşirde esas aldığı bir nüshanın veya nüshalardan birinin tıpkıbasımını tercih edilmelidir.

SONUÇ

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Metin neşri -haklı olarak- bilim adamları ve araştırmacıların önemli bir meşgalesi olmaya devam etmektedir. Bununla beraber, özellikle lisansüstü tez çalışmalarında bir sistem-sizlik, başı bozukluk ve karmaşanın hüküm sürdüğü de bir gerçektir. Ortaya konan metin ne kadar doğru okunmuş olursa olsun, sağlıklı bir metin tenkidi yapılmamışsa amacına ulaşmış kabul edilemez.

Netin neşri hususunda çok farklı uygulamaların mevcudiyeti bu konuda dikkat çeken bir başka husustur. Her metnin kendine mahsus özellikleri olduğu doğrudur. Nâşir, metne özgü farklı metotlara başvurmakta mazurdur. Ne var ki bu yazı boyunca sayıla gelen metin neşrinin ana esaslarını yok farz etmek veya görmezden gelmenin ortaya konan metni boşa çekilen bir zahmete dönüştüreceğine kuşku yoktur.

Bir nâşir için –akademik çalışmaların ve hayatın bütün safhalarında da olması gerektiği gibi- “sistem ve istikrar” vazgeçilmez iki esas olmalıdır. Bu yazının bir amacı da metin neşri çalışmalarında “birlik” sağlamaya matuftur. Bununla beraber, makul ve ikna edici açıklamalar yapıldıktan sonra tamamen farklı, hiç denenmemiş kimi metotlar da uygulamak mümkündür. Ama her ne yapıyorsak metin boyunca aynı çizgiyi ve sistemi sürdürmemiz, yani “istikrar” içinde olmak gerektiğinin bu işin temel kaidesi olduğunu unutmamak kaydıyla. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebili-

riz ki istikrarlı yanlışlar istikrarsız doğrulardan eftaldir. Bu itibarla nâşirin çelişkilerden, metin içinde farklı farklı uygulamalardan azade, sağlam bir sisteme bağlı olarak çalışması ve neşrini bu çerçevede gerçekleştirmesi, tercih ve uygulamalarını okura izah ederek onu ikna etmesi, sadece metin neşrinin değil disiplinler çalışmanın da bir gereğidir.

EKLER

EK 1

NÜSHA TAVSİFİ ÖRNEKLERİ

Nüsha tavsifi örneği 1¹¹.

Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi 477 (Y2)

103 varaklık¹² nüsha, şirazesinin iki ucu parçalanmış, mıkplepli, ebri kaplı, açık kahverengi meşin ciltte, aharlı, ince, beyaz ve sarı kâğıtlara

¹¹ Nüsha tavsifleri yapılırken nüsha bilgileri basılı bir katalogda yer alıyorsa oradan aktarmak doğru olur. Oradaki bilgiler eksikse tamamlanması, yanlışlık varsa düzeltilmesi yoluna gidilmelidir. Kütüphane katalogu basılı değilse kütüphane kartoteksinden veya kayıt defterinden yararlanmalı, onlara da ulaşmak mümkün olmazsa tespitinden güçlük çekilen hususlarda (cilt, kâğıt, yazı türü gibi) bir uzmanın yardımına müracaat edilmelidir.

¹² Varak (yaprak); numaraları geleneksel olarak, her yaprağın kitap açıldığı zaman sol tarafta bulunan “a” yüzüne verilir, “b” yüzünde numara bulunmaz. Varak sayısının esere değil nüshaya ait olduğu unutulmamalıdır. Bir nüshada yanlışlıkla veya bilerek boş bırakılmış sayfalar bulunabilir; nüshanın başında “fevayid sayfaları” dediğimiz, dualar, ilaç terkip ve tarifleri, tılsımlar vs.nin bulunduğu bir takım sayfalar bulunabilir; sonunda da benzer veya daha farklı bilgi ve kayıtların bulunduğu sayfalar yahut tamamen boş bırakılmış sayfalar bulunabilir. Bunlar da nüshanın (eserin değil) varak/sayfa sayısına dâhil edilmelidir. Burada, yer yer “varak/sayfa” tabirini kullanmamız, kimi nüshalarda varaklara değil sayfalara numara verilmiş olmasındandır. Çalışılan nüshaya sayfa numarası verilmişse nüsha tavsifinde sayfa sayısı belirtilmeli ve metin neşrinde de buna uyulmalıdır. Aynı şekilde varak numarası verilen (ki çoğunlukla öyledir) nüshalarda kitap üzerindeki numaralara sadık kalınmalıdır. Nadir de olsa aynı numara mükerreren yazılabilir (meselâ art arda gelen iki sayfada da 21 numarası yazması gibi) ya da tam tersi olarak numaralandırılmamış varaklar bulunabilir. Bu durum bir dipnotla belirtilmeli ve yanlış da olsa nüshadaki numaralara uyulmalıdır. Varak numarası kaydedilmemiş nüshalarda da az değildir. Bu durumda varak numarasını ilk varaktan başlamak üzere nâşir belirlemelidir. Varak numaralarıyla ilgili açıklaması gereken bir durum da “mecmû’atü’r-resâ’il” dediğimiz bir “mecmua” içinde yer alan eserlerle ilgilidir. Tenkitli metni hazırlanan nüsha böyle bir mecmua içindeyse nüsha tavsifinde yine nüshanın

ta'lîk hatla, kırmızı cetvelli çift sütun¹³ üzerine yazılmıştır. 1b sayfasında kırmızı mürekkeple yapılmış çok basit tezhipli bir serlevha vardır. Her sayfada 17 satır bulunan¹⁴ nüsha 222x130, 138x74 ölçülerindedir.¹⁵ H. 1121 tarihinde Derviş Hasan b. Ali tarafından istinsah edilmiştir.

Baş:

İsterseñ eger reh-i hüdayı
Gel zıkr idelüm dilâ Ğudâ'yı

Son:

Tâ kim ele alduğınca ħullân
Vâlî'ye du'âlar ide ihsân

Nüsha tavsifi örneği 2:

Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi 477 (Y2)¹⁶

Baş:

İsterseñ eger reh-i hüdayı
Gel zıkr idelüm dilâ Ğudâ'yı

varak sayısı verilmeli ancak "Eser, mecmuanın 46b-112a sayfaları arasında bulunmaktadır." bilgisi kaydedilmelidir. ("a" ve "b" bir varığın iki yüzünün her biri olduğuna göre "1b varığı/yaprağı" kullanımının doğru olmadığı ortadadır. Çünkü 1b bir yaprak değil sayfadır. "1" yaprağının a ve b olmak üzere iki yüzü, yani iki sayfası vardır. Çok karşılaştığımız bu yanlışlığa da burada açıklık getirmekte fayda mülâhaza ettik.)

¹³ Eser tek sütun üzerine yazılmışsa (çoğunlukla mensur eserler böyledir) "tek sütun" denmez, "çift sütun" veya daha az karşılaşılan "üç sütun", dört sütun" gibi hususlar belirtilir. Bunun faydası sayfa ve satır sayısı bilgilerine de dayanarak eserin yaklaşık hacminin tespit edilebilmesidir.

¹⁴ El yazması eserler genellikle ilk varığın arka yüzünden, yani 1b sayfasından başlar. Bu ilk sayfa mihrabiye ve serlevha denilen kısım bulunduğu veya bulunmasa bile sonradan ekleneceği düşünülerek geleneksel olarak diğer sayfalardan daha aşağıdan başlar. Dolayısıyla satır sayısı diğer sayfalardan daha azdır. Nüshanın diğer sayfalarında ise satır sayısı çoğunlukla aynıdır. Satır sayısının aynı olmadığı nüshalar için "satır sayısı muhtelif" veya "muhtelif satırlı" ibaresi kullanılır.

¹⁵ İlk verilen ölçüler nüshanın dış (boy x en) ölçüleridir. İkinci ölçüler ise yazının kâğıtta kapladığı alanın boy ve en ölçüleridir. Eğer sayfalarda bir standart yoksa "İç ölçüler muhtelif" ibaresi kullanılır.

¹⁶ Yukarıdaki iki nüsha tavsifi fark edileceği gibi aynı esere aittir. İlk örnekte düzyazı cümleler hâlinde yapılan tavsif, ikincide başlıklar hâlinindedir. "Baş" ve "Son" ilkinde baştayken, ikinci örnekte sonda bulunmaktadır.

Son:

Tā kim ele alduğınca ḥullān
Vālī'ye du'ālar ide iḥsān

Cilt: Üzeri ebru kaplı, açık kahverengi meşin, şirazenin iki ucu parçalanmış, mıklepli.

Kâğıt: Aharlı, ince, beyaz ve sarı.

Yazı: Ta'lik. Serlevha çok basit ve kırmızı mürekkeple tezhiplidir. Kırmızı tek çizgiden ibaret cetvelidir.

Sütun: Çift sütun.

Varak: 103.

Satır: Her sayfada 17 satır.

Ebad: 222x130, 138x74 mm

Müstensih: Derviş Hasan b. Ali

İstinsah tarihi: H. 1121

EK 2

NÜSHA FARKLILIKLARININ GÖSTERİLMESİ

Nüsha farklılıklarının nasıl gösterilmesi gerektiğini örnek metinlerle göstereyim. Örnek metin alıntımız ana metne aldığımız şekliyle şu olsun:

**2 Lâle ruḥsāruñ gibi bir gülde yoḡdur reng-i rû
Mişli yoḡ idi cihānda virse ger bûy-ı vefā**

Bu beyit N1 nüshasında;

**2 Lâle ruḥsāruñ gibi bir gülde yoḡdur reng-i bû
Mişli yoḡ idi cihānda virse ger bûy-ı vefā**

N2 nüshasında;

**2 Lâle ruḥsāruñ gibi bir gülde yoḡdur reng ü bû
Mişli yoḡ idi virse ger bûy-ı vefā**

Ü nüshasında;

- 2 Lâle ruhsâruñ gibi bu gülde yoğdı reng-i rû
Mişli yoğ idi cihânda virse ger bûy-ı vefâ

AE nüshasında;

- 2 Lâle ruhsâruñ gibi bir gülde yoğdur reng ü rû
Eşi yoğ idi cihânda varsa kim bûy-ı vefâ

T nüshasında;

- 3 Lâle-i ruhsârveş bir gülde yoğdur reng ü rû
Eşi yoğ idi cihânda virse ger bûy-ı vefâ

MK nüshasında;

- 2 Lâle-i ruhsârveş güllerde yoğmış reng ü bû
Mişli yoğ imiş cihânda varsa kim gûy-ı vefâ

şeklinde olsun. Bu beytin nüsha karşılaştırılması aparatta şöyle gösterilmelidir:

2. Lâle ruhsâruñ: Lâle-i ruhsârveş T, MK; bir gülde: bu gülde Ü, güllerde MK; yoğdur: yoğdı Ü, yoğmış MK; cihânda: - N2; reng-i rû: reng-i bû N1, reng ü bû N2 MK, reng ü rû AE, T; Mişli: Eşi AE, T; yoğ: yoğ Ü; idi: imiş MK; virse: varsa AE, MK; ger: kim AE, MK; bûy-ı: gûy-ı MK; T'de 2 ve 3. beyitler takdim-tehirli.

Görüldüğü gibi nüsha farklılıkları gösterilirken ilk önce hangi beyitteki farklılıklar gösterilecekse o beytin numarası (burada 2. beyit örnek olarak verildiği için 2) yazılmıştır.

Ana metne alınan varyant yazıldıktan sonra iki nokta (:) işareti konmuş, sonra diğer varyant(lar) gösterilmiş, sonra o varyant(lar)ın bulunduğu nüshanın rumuzu yazılmıştır. Aynı ibarenin (varsa) değişik varyantları birbirinden virgül (,) işaretiyle, farklı her bir ibarenin varyantları birbirinden noktalı virgül (;) işaretiyle ayrılmıştır. Virgül yerine eğik çizgi (/), noktalı virgül (;) yerine çift eğik çizgi (//) de kullanılabilirdi. Ancak metinde bütünüyle farklı olan beyit varyantları varsa, eğik çizgiyi mısraların, çift eğik çizgiyi beyitlerin arasında kullanmak gerekebilir. Metinde böyle bir durum yoksa veya mensur bir metin çalışıyorsak bu işaretler de gayet tabii kullanılabilir.

İbarenin hiç bulunmadığı varyant (-) işaretiyle gösterilmiştir (cihānda: - N2). Bunun yerine “cihānda: N2’de yok.” şeklinde belirtmek de mümkündür. Esas olan metin boyunca farklı uygulamaları yapmamak, istikrarlı olmaktır.

İzafet terkibi veya atıf terkibi gibi kelime gruplarında, grubun tamamı değil sadece farklı varyant(lar) olan ibare gösterilmiştir (būy-1: gūy-1 MK). Bunun yerine “būy-1 vefā: gūy-1 vefā MK” şekli de tercih edilebilir, hatta daha anlaşılır olması için bu şekil özellikle de yeğlenebilir. Fakat maksat hasıl olacağından mümkün olduğunca dipnotları metne boğmamakta yarar vardır. Mamafih her ikisi de makuldür. Elverir ki istikrar esas olsun.

Nüsha farklılıklarının aparatta gösterilmesi ibarelerin metindeki sırasına göre yapılmıştır. İlk nüsha farklılığı olarak beytin başındaki “Lāle ruḥsāruñ” ibaresinin varyantları, son olarak da beytin sonundaki “būy-1 vefā” ibaresinin varyantlarına yer verilmiştir.

Diğer nüshalarda 2. sırada olan beyit, bir nüshada (T) 3. beyit, 3. beyit de 2. beyit olarak yazılmıştır. Bu durum “T’de 2 ve 3. beyitler takdim-tehirli.” cümlesiyle gösterilmiştir. Böylelikle 3. beyitte tekrar aynı farklılığı gösterme gereği de ortadan kalkmaktadır.

EK 3

METNİN KURULUŞUNDA İZLENEN YÖNTEM¹⁷

A. Metnin Tertibiyle İlgili Hususlar ve İşaretler Sistemi

1. Her beyte sıra numarası verilmiştir.
2. Nüshaların sayfa numaraları, nüshaların tanıtıldığı bölümde gösterilen rumuzlarla birlikte, metin içinde gösterilmiştir (“T 1b, S 1b...” gibi).
3. Arapça ve Farsça ibareler, beyitler, iktibaslar, kelâm-ı kibarlar vs. Lâtin harfleriyle transkribe edilerek tırnak işareti içinde; âyet, hadis ve hadis-i kudsîler tırnak içinde alınmaksızın *eğik* (italik) karakterde dizilmiştir. Bütün Arapça ve Farsça ibarelerin Türkçeleri dipnotlarda gösterilmiştir.
4. Bölüm başlıkları büyük harflerle yazılmış, dipnotta tercümeleri verilmiştir.

5. Anlam yahut vezin gereği yapılması zaruri olan türlü eklemeler, metin tamirleri köşeli parantez [] içinde gösterilmiş; okunamayan kelimeler metinde (...) işaretiyle gösterilip aparatta da belirtilmiş; okunduğu halde anlamlandırılmayan kelimelerin yanına ise (?) işareti konulmuştur.

6. i- fiili, ile edat/bağlacı ve için edatının yazımında metinde birleşik ise (-) işaretiyle eklenmiş olduğu kelimeyle birlikte (göz-imiş, тұrur-ıdı, yazmış-iken...; ‘ışık-ıla gibi); “ile” edatının vezin gereği kelimeyle “-la”, “-le” şeklinde bitişik yazıldığı durumlarda bitişik (ebed çevganı-la, ‘ışık odı-la... gibi) yazılmıştır. Bu tür birleşik yazımlarda “y” kaynaştırması söz konusu ise bu iki çizgi arasında (-y-) ile (göre-y-imiş, sevdâ-y-ıla... şeklinde) gösterilmiştir.

B. Vezinle İlgili Hususlar

7. Vezin bozukluğu, kafiye problemi veya vezin farklılığı gibi özel durumlar dipnotta zikredilmiştir.

8. Vezin, metin başında çizgi ve noktalarla gösterilmiş (Vezin: _ . _ / _ . _ / _ . _), varsa vezin değişiklikleri de, her değişiklikte ayrı ayrı olmak üzere gösterilmiştir.

¹⁷ Bu yöntem bir mesnevi üzerine yapılmış çalışmayla ilgilidir. Elbette neşredilecek metnin muhtevasına göre bu maddelerde bazı değişiklikler yapılmalıdır.

9. Seslerin uzunlukları gösterilirken “vezin” esas alınmıştır. Zihafli ünlüler eğik karakterde yazılmıştır. Bu konuda izlenen usul şudur: “Zīrā” kelimesinin ikinci hecesi kısa ünlüye tekabül ediyor ve metinde elifle yazılmışsa ā sesi italik yazılmış (Zīrā); orijinal nüshada da bu zihafa işaret etmek için kelime elif yerine hâ-i resmiye ile yazılmışsa nüshadaki durumu da göstermiş olmak için uzunluk işareti konmadan ama yine italik yazılmıştır (Zīra) .

10. Eski Anadolu Türkçesi (EAT) dönemi metinlerinde, uzun heceye tekabül eden “e” sesinin imaleyi göstermek için elifle yazılması yaygın bir imlâ özelliğidir. Bu tür kelimelerdeki imaleli sesler ters aksanlı e ile (ë) gösterilmiştir: “dilëdüm, bëni”...gibi.

11. Uzun okunduğu taktirde med ortaya çıkan sesler de zihafli ünlüler gibi eğik karakterde yazılmıştır: *Fâilâtün* tef'ilesine tekabül etmesi gereken “Hiç ta'âmi” ibaresindeki î gibi: Hîç ta'âmi.

12. Aruz özelliklerinden olan ünlü türetilmesi de özellikle EAT dönemi metinlerinde karşımıza çıkan bir ses olayıdır. Vezin gereği yapılan ses türemeleri ayrıç işareti içinde gösterilmiştir: “şük(ü)r, hil(i)m...”

13. Şeddeli kelimelerin imlâsında da vezne uyulmuştur: “İşleri dâyim Hağ'ı zıkr eylemek” mısraındaki aslı “Hağğ'ı” olan kelimenin “Hağ'ı” yazılması gibi.

14. Vezin gereği yapılması gereken ünlü ulamaları orijinal metinde ayrı kelimeler hâlinde yazılmışsa alt çizgiyle birleştirilerek vezne dikkat çekilmiştir: “İşid imdi ol resül nice eyledi” mısraındaki *fâilün* tef'ilesine tekabül eden “ce eyledi”nin “İşid imdi ol resül nice_eyledi” yazılması gibi.

C. Nüsha Farklarının Gösterilmesi ve İmlâyla İlgili Hususlar

15. Hiçbir nüsha tek başına metne esas olarak alınmamış, tenkitli metinde kullanılan nüshaların hepsi kullanılarak müellifin kaleminden çıkan metne en yakın “metin” ortaya konulmaya çalışılmıştır.

16. Nüsha farkları aparatlarda gösterilmiştir. Nüsha farkları gösterilirken aynı ibarenin varyantları virgül (,), farklı ibarelerin varyantları noktalı virgül işaretiyle (;) birbirinden ayrılmıştır. Aparatta verilen beyitlerdeki iki mısram arası eğik çizgi (/), beyitlerin arası ise çift eğik çizgi işaretiyle (//) ayrılmıştır.

17. Nüsha farkları gösterilirken önce ana metne alınan doğru olarak kabul ettiğimiz şekil verilmiş, iki nokta işaretinden (:) sonra diğer nüsha(lar)daki varyant(lar) gösterilmiş, boşluktan sonra da asıl metne alınmayan şeklin bulunduğu nüshanın/nüşhaların rumuzuna/rumuzlarına yer verilmiştir: “yiyü götür: yi vü götür B.” gibi.

18. Müstensihlerden kaynaklanan (ن – ئ) karışıklığı başta olmak üzere kimi eklerin yanlış yazılması vb.) yaygın imlâ hatalarının aparatta gösterilmesine gerek görülmemiştir.

19. Aynı şekilde, eser EAT döneminde yazılmış olduğu için muahhar nüshalardaki bu dönem imlâsına uymayan yazılımlar (“virdün” yerine “virdiñ” imlâsı gibi) da nüsha farkı olarak gösterilmemiştir. Ancak bu tür durumlar, ilgili nüsha tanıtılırken “Nüshanın imlâ özellikleri” alt başlığı altında belirtilmiştir.

20. “Sâ’il, mâ’il...” gibi hemzeli kelimelerin yazımında metne uyulmuş, metinde ye ile yazılmışsa ye ile (sâyil, mâyil), hemze ile yazılmışsa metinde de hemzeli yazılım (sâ’il, mâ’il) tercih edilmiştir.

21. Metin tespitinde bir birlik sağlamak amacıyla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarda İsmail Ünver tarafından yayımlanan ve metin neşirlerinde büyük ölçüde kabul gören “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı makalede getirilen esaslara uyulmaya çalışılmıştır.

22. Neşirde klâsik transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Kimi neşirlerde farklı şekillerde gösterilen harflerdeki tercihlerimiz şu şekilde olmuştur:

ث	:	â
خ	:	ò
ق	:	ú
ك	:	ñ

Farsça’daki “vâv-ı ma’dûle”ler ise “” ile gösterilmiştir.